

Prikazi

Hrvoje Jurić

Iskušnja humanizma

Drugo, dopunjeno izdanje

**Hrvatsko filozofsko društvo,
Zagreb 2023.**

Prvo izdanje knjige pod naslovom *Iskušnja humanizma* objavljeno je u Biblioteci »Filozofska istraživanja« Hrvatskog filozofskog društva 2018. godine. Kako je kompletna naklada rasprodana (ili, vjerojatnije, raspodijeljena, tj. »primjerci knjige našli su svoj put zainteresiranih čitatelja«, kako autor kaže u predgovoru), pojavila se potreba za obnovljenim izdanjem. U ovo izdanje uključena su dva nova opsežna teksta (»Kangrga i bioetika« i »Oslobodenje i sloboda«).

Veći dio tekstova od kojih se knjiga (opsega 388 stranica) sastoji već je ranije objavljen, u razdoblju od 2003. do 2014. godine, u časopisima i zbornicima u Zagrebu, Beogradu, Novom Sadu, Bihacu i Beču, ali su svi ti tekstovi u većoj ili manjoj mjeri doručeni, a u cjelini knjiga nije zbornik radova, nego sačinjava organsko jedinstvo autorovih promišljanja humanizma, utopije, filozofije prakse, etike i politike slobode, kao i tjelesnosti. Autor knjigom poziva na raspravu o svim tim važnim pitanjima suvremenosti, objedinjenih idejom *univerzalističkog humanizma*. Promatrajući povijest kao povijest humaniziranja i univerzaliziranja, ali i kao povijest nadanja i razočaranja, uspona i padova, Hrvoje Jurić naglašava da je ideja humanizma nužna ako nam je stalo do slobode, jednakosti, pravednosti i solidarnosti kao postulata ljudskosti. Nasuprot raznim antihumanističkim, posthumanističkim i transhumanističkim filozofijama, koje filozofiju ne vode nikamo drugamo nego u cinizam i produbljuju aktualnu krizu ljudskosti, on traži za utopistima univerzalističkog humanizma te ga razvija na osnovama što su ih postavili stoici, renesansni mislitelji,

prosvjetitelji, Rousseau, Kant, mladi Marx, kao i marksistički (ali i anarhistički) humanizam. Jurić, naravski, ne smatra da su ti izvori i uporišta nešto homogeno te mu je jasno da u tom nizu postoji cijeli niz kontradikcija, pa i manjkavosti, ali on to u knjizi sistematično evidentira i istražuje, vjerujući ipak da se zahvaljujući njima nudi temelj za spašavanje i napredovanje čovječanstva, zasnovano na vjeri ili nadi da je drugačiji svijet moguć.

Pošavši od pitanja »Tko je i što je čovjek?«, autor ove knjige analizira redukcionističke varijante prividne univerzalnosti pojma *čovjek* i instrumentaliziranja tog pojma, što nije i bez krivnje filozofije. Pitanje »Tko je čovjek?« trebalo bi se preformulirati tako da glasi: »Tko je sve čovjek?«, a oslobađanje od antropocentrizma (i, dodao bih, eurocentrizma) ne bi nas, uvjeren je Jurić, smjelo osloboditi od pitanja antropocentrizma, ni od izazova da se oslobodimo i antropocentričkog redukcionizma.

Kao profesor etike, Hrvoje Jurić kontekstualizira pitanje antropološkog redukcionizma u sferu etike te upućuje na uvid u to da su i etika i emancipatorska praksa otklonile mnoge granice koje su ranije postojale, ali su istovremeno stvorene nove dimenzije neslobode i diskriminacije (pa to ilustrira, među ostalim, aktualizacijom problema izbjeglica i tražitelja azila, čije rješenje vidi na tragu Kantove etike i političke teorije). Pravno-političko reguliranje tog problema dopijeva u slijepu ulicu ako ne ugrožava njegovu etičku supstanciju. Širenje etičkog obzora zaslužuje posebnu pažnju, a u tom smislu od naročite su važnosti, upućuje autor, ekofeministička, feminističko-humanistička i konkretno-humanistička misao. No to ne znači da je esencijalizam (tako često prisutan u feminizmu) prihvatljiv: obnova dualizma vodi obnovi patrijarhalnih teza (samo s obrnutim predznakom). Antiteza je, uvjeren je Jurić, u afirmaciji »univerzalističko-humanističke«, ali i »humanističko-biocentričke paradigme«.

A antiteza postojećem svijetu vezana je u afirmaciju (višestruko diskreditirane) dimenzi-

je utopijskoga. Jurić u tom smislu posvećuje veliku pažnju »novoj utopiji« koja, za razliku od klasičnih utopija, odbacuje bezgranično povjerenje u znanost i tehniku te iznova promišlja napredak, tragajući za fundamentalnim svjetonazorskim promjenama, usredotočeni- ma na zahtjev za skromnošću. *Misliti utopijski* znači *misliti revolucionarno*, a to zapravo zna- či – ozbiljavati bit čovjeka kao nedovršenog i nedovršivog bića, pri čemu svijest o tome predstavlja suprotnost ontološkoj lijenosti i etičkom cinizmu. Time se uspostavlja opreka vjerovanju da se kapitalizam može reformirati i da je moguć kapitalizam bez otuđenog rada (koji implicira i otuđeno slobodno vrijeme). Filozofija i utopija upućene su jedna na dru- gu, a bez utopijskih ciljeva čovječanstvo ne može opstati. Naravski, pod utopijom Jurić ne podrazumijeva nekakvo maštanje ili sna- trenje, nego je to djelatna snaga povijesti i put mogućeg ozbiljenja čovjeka. Utopiji je suprotstavljena politika straha, pri čemu strah od slobode (i bijeg od odgovornosti) vodi u bijeg od slobode. Oslobođenje od straha (po- čevši od dnevnih strahova) oslobađa čovjeka i za nadu u širokoj povijesnoj perspektivi, bez koje nikada ništa vrijedno nije stvoreno.

Centralni dio knjige (str. 175–259) posvećen je *filozofiji prakse*, dakle, baštini *Praxisa*, a u tom okviru Jurić je najveću pažnju posve- tio Milanu Kangrgi. On naglašava da je za Kangrgu smisao etike istovjetan sa smislom života. Pitanje o smislu života postavlja se i općenito, kao pitanje o ljudskoj egzistenciji uopće, ali i kao pitanje o smislu svakog poje- dinačnog života, osobito o smislu života tzv. prosječnog čovjeka, obilježena otuđenjem i postvarenjem. Ako čovjek nije gospodar vlastitog života, onda on nije slobodan ni glede oblikovanja individualnog života, a ni glede osmišljavanja vlastitog života. Kangrga je pitanje o smislu života postavio kao etičko pitanje te je pokazao da je ono progresivno i revolucionarno pitanje kojim se otvara djelat- na ljudska mogućnost samorealizacije. Jurić posvećuje značajnu pažnju Kangrginu kritič- kom suočavanju s nacionalizmom, a u okviru toga u prvi plan stavlja članak »Riječ o za- vičajju«, koji je objavljen 1971. Hrvoje Jurić čitao ga je prvi put dvadesetak godina kasnije, našavši ga posve aktualnom analizom i kriti- kom nacionalističke galame 1990-ih godina. Nasuprot nacionalističkom uzdizanju partiku- larnog na razinu općeg (što je protivno najdu- bljoj prirodi čovjeka), Kangrga, a za njime i naš autor, nudi alternativu humanizma. No tu je i demokracija kao politička alternativa na- cionalizmu, što otvara pitanje o tome što je to »istinska demokracija«.

Vrlo je zanimljivo i Jurićevo razmatranje Kangrgina odnosa prema bioetici, tj. odnosa Kangrgine etike i bioetike. Kangrga je zastu-

pao (na tragu Kanta, Fichtea, Hegela i Marxa) antropocentričnu poziciju, što bi značilo da je on morao biti – i da je bio – skeptičan pra- ma bioetici. Međutim, Jurić postavlja pitanje je li Kangrgina etika doista »bez ostatka za- tvorena« za bioetičke poticaje ili se, napro- tiv, te dvije pozicije mogu sintetizirati. Po Kangrginu mišljenju, ekološki se problem ne može riješiti moralnim apelom jer je to eko- nomsko-politički problem, pa je stoga nužna borba protiv kapitalističko-imperijalističke globalizacije, u kojoj je ekološko zagađivanje u samoj srži sistema. Odatle slijedi da bio- tika mora biti sastavni i bitni dio akcije koja je usmjerena protiv samog sistema produkcije i reprodukcije života. Na temelju toga, Jurić ne odbacuje mogućnost povezivanja Kan- grgine etičke pozicije s bioetikom. Iako je Kangrgin antropocentrizam nespojiv s poku- šajima artikuliranja biocentričkih alternativa i nadmašivanja apsolutizacije čovjeka, ipak se transgresivna etička nastojanja, kakva se obli- kuju u bioetičkim gibanjima, mogu tumačiti kao nov i svjež vid realizacije Kangrgine etike i filozofije. To pretpostavlja interpretaciju pre- ko, iznad ili povrh – ali ne i protiv – Kangrge. Naime, po Jurićevoj mišljenju, promišljene i osmišljene forme bioetike odgovaraju Kangr- ginu zahtjevu da se umjesto odgovora o etici i moralu vlastitim djelom ukidaju i revolucionir- raju oni društveni i ljudski uvjeti iz kojih izra- sta onaj moral koji opravdava postojeći druš- tveni poredak. U tom je smislu bioetika šansa za epohalne odgovore na epohalna pitanja.

Jurić analizira i interpretira i neke druge misli- telje iz kruga oko *Praxisa*, posebno Predraga Vranickog i Gaju Petrovića. Dok je Vranicki negativno ocijenjen s obzirom na njegov stav prema anarhizmu (iako taj stav nije bio jed- noznačno negativan), Gajo Petrović je, u nizu svojih iskaza i misli, blizak anarhizmu, a neke su njegove formulacije takve da bi ih svaki anarhist mogao potpisati. U svom odnosu pre- ma anarhizmu Milan Kangrga je na pola puta između Vranickog i Petrovića. Kangrga nije ekstenzivnije razmatrao anarhističke teme, ali je u svojim malobrojnim iskazima zastupao tezu da se marksizam i anarhizam podu- raju (ili razlikuju) u jednoj bitnoj točki te se ispostavlja da je njegova ocjena anarhizma umjereno pozitivna, iako Marx i marksizam, ispada, ipak daju bolje odgovore.

Razmatranje odnosa spomenute trojice misli- telja prema anarhizmu služi Juriću za postavl- janje jednog generalnog pitanja, a to je pita- nje o odnosu marksizma i anarhizma. Anar- histi bi, smatra on, morali odbaciti kratkovid- no zagovaranje tzv. post-ljevičarske anarhije (oslobođenje anarhizma od tereta lijeve teo- rije i prakse), kako bi se moglo misliti i dje- lovati odgovorno, uzimajući u obzir povijesni i idejni kontekst. S druge strane, marksisti bi

morali kritički reflektirati svoju odgovornost za stvaranje provalije između marksizma i anarhizma (što je započelo još s prepirkom između Marxa i Bakunjinina, a kulminiralo višestrukom izdajom dogmatskih i totalitarizmu sklonih marksista u Oktobarskoj revoluciji i Španjolskom građanskom ratu).

Pravi neprijatelj socijalizma i komunizma nije anarhizam, nego su to kako staljinizam, tako i razvodnjavajući pogledi i prakse socijaldemokracije. Nužan je dijalog, što ne znači prepuštanje reflektiranoj težini za teorijskom idilom, nego bitnu otvorenost koja uključuje i polemičko sučeljavanje. Jedan od rezultata mogao bi se sastojati u rehabilitaciji koncepta samoupravljanja, mogućoj upravo na pretpostavci kritike svega postojećeg, kakvu je elaborirao Gajo Petrović.

Vraćajući se etičkoj problematici, Jurić u središte stavlja pitanje o slobodi, koja je centralni i ključni pojam etike (ali ujedno i jedan od središnjih i ključnih pojmova cijele filozofije). Slobode, dakako, nema bez oslobođenja (ili bi trebalo reći – *oslobađanja?*), a naš autor tematizira problem oslobođenja i slobode pomoću razmatranja teologije oslobođenja. Emancipatorski karakter kršćanstva nije vezan uz vjeronauk u religiozno-kršćanskom ključu, nego se oslobođenje kao spasenje može shvatiti i kao metafora punine slobode u sinkronijskom i dijakronijskom smislu, što se daje potkrijepiti i Kangrgininim razmatranjem revolucionarnosti djelovanja Isusa Krista. U vremenima odstupanja, nameće se nužnost pronalazanja nadinstancije koja bi jamčila ljudsko zajedništvo te provocirala mišljenje i djelovanje suprotstavljeno fatalnom partikularizmu i atomizmu današnjeg svijeta.

Budućnosna usmjerenost ne znači ni pasivnost, ni odustajanje od velikih ciljeva, nego intenzivan rad u ovom trenutku, istodobno usredotočivanje na bližnje i na ono blisko općenito (što implicira i rehabilitaciju ideje i zbilje prijateljstva), pri čemu moramo voditi računa o tome da se utopija smije nadati svom ostvarenju isključivo ako se obračunamo sa svim iluzijama koje nam se danas prikazuju kao zbilja.

Višestruko su zanimljiva i poticajna i završna poglavlja ove knjige, koja su posvećena tjelesnosti. Pitanje o tijelu i tjelesnosti relativno se rijetko javlja u našoj filozofskoj literaturi, tako da Jurićeva razmatranja o tijelu i njegovu korištenju u umjetnosti plijene svojom inovativnošću i originalnošću.

Zaključno, ako filozofija preživi ova naša po mnogo čemu distopijska vremena (a to znači: ako humanizam uopće preživi), knjiga *Iskušanja humanizma* Hrvoja Jurića bit će, bez ikakve razumne sumnje, ocijenjena kao jedan od najblistavijih dosegâ mišljenja na početku

našeg milenija. Ona će provocirati tumačenja i rasprave, na jednak način kako su to činila, i do daljnje još uvijek čine, djela mislitelja koji su živjeli i stvarali prije nas.

Zvonko Šundov

Tomislav Dretar, Jakov Erdeljac

Narav države

Ogranak Matice hrvatske
»Varaždin« – Ogranak Matice
hrvatske »Ozalj« – Nakladnička
kuća »Tihomir«, Varaždinske
Toplice – Varaždin – Ozalj 2023.

Narav države prvijenac je Tomislava Dretara, asistenta s Instituta za filozofiju, i Jakova Erdeljca, asistenta s Fakulteta hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, koji je inspiriran njihovim zajedničkim studentskim radom »Narav države: Država kao umjetničko djelo«, radom koji je bio nagrađen i Rektorovom nagradom 2018. godine. Pet godina nakon osvajanja nagrade, *Narav države* poprima svoj današnji oblik koji kroz uvod i sedam poglavlja, riječima recenzenta Line Veljka, »na sustavan i dubok način sistematizira pitanje o naravi države«.

Autori na samom početku ističu da su se predmetom njihove rasprave bavili već brojni filozofi i autori, tj. da o *državi* definitivno »ne manjka teorijske refleksije« (str. 7), ali da se ta »refleksija do sada uglavnom bavila državom reducirajući je na neki od njenih dijelova« (str. 7). S druge strane, Dretar i Erdeljac u uvodu ističu da njihov cilj nije odgovoriti na pitanja: »Kako najbolje ustrojiti vlast?«, »Kako legitimirati vlast?«, »Tko je suveren i zašto?«, nego otići korak dalje i propitati samu bit, sučinu, odnosno narav same države. Stoga, autori po uzoru na Platonovo istraživanje znanja u *Teetetu* postavljaju pitanje »Što je država?«, tražeći pritom njezinu cjelinu, bit i narav (grč. φύσις) te se ne zadovoljavajući, kao ni Sokrat u Platonovu dijalogu, parcijalnim odgovorima na postavljeno pitanje. Na tome tragu navode:

»... kako se narav nečega ne može iskazati nabranjem svih vrsta koje potpadaju pod taj pojam. Drugim riječima, skup vrsta koje sadrži partikularni pojam ne konstituirâ narav tog pojma. Stoga, kada bismo nekoga pitali: 'Što je država?' te bi nam taj čovjek počeo nabrajati različite vrste vlasti, ideo-